

УДК 72.013

І. В. Коротун,*к.а. доцент каф. Будівництва та архітектури
Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича*

АРХІТЕКТУРА ХХ СТОЛІТТЯ. КРИЗА ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСТ

Анотація: у статті розглядаються передумови та фактори, які здійснили вирішальний вплив на розвиток архітектури ХХ століття.

Ключові слова: масова архітектура, простір, типізація.

У період урбаністичного бума 20-го сторіччя темпи росту міст, у порівнянні з попередніми етапами розвитку, змінилися на порядок; площі освоєваних територій стали вимірюватися не гектарами, а квадратними кілометрами. Увага громадськості концентрується на окремих унікальних об'єктах. Водночас при цьому за обсягами будівництва значно переважає масове житлове та індустріальне будівництво, під яке засвоюються колосальні території. Містобудування набуло незалежного статусу. Задачі творчого проектування сконцентрувались в ортогональній площині генерального плану. Вільне планування сучасних мікрорайонів звело до мінімуму ступінь індивідуальної творчої волі лінійного проектувальника-архітектора, що працює в сфері об'ємного проектування. Утилітаризм, що прийшов на заміну функціоналізму, заперечення реального значення того, що виходить за межі необхідного мінімуму, проголошуваний «лівими» і «правими» теоретиками, відповідав соціальному замовленню у країнах західного світу і соціалістичного табору. Так відбулося нівелювання значення масової фонові архітектури, втрата її художньої виразності і втрата її справжнього значення у свідомості замовника і виконавця архітектурних розробок. Процес, характерний не тільки для радянського простору, але й для країн Західного світу. Створення нового типу міської забудови – масового соціального будівництва являв собою новий тип професійних задач. Соціальне будівництво породжує уніфікацію, типізацію і в силу своєї масовості формує обличчя архітектури 20 століття. Міські ансамблі втратили традиційну духовно-ідеологічну ієрархію висотних рівнів і співвідпорядкованості об'єктів (домінування культових споруд по висоті), що замінилась новою ієрархією висотних рівнів відповідно до мотивацій утилітарно-економічного характеру.

Індустріалізацію і типізацію будівництва пов'язують з діяльністю Вальтера Гропіуса, Міса ван дер Роя і Ле Корбюзьє. Розповсюдженню нових ідей сприяла діяльність Веркбунда, Баухауза, міжнародні виставки.

Колосальний вклад в теорію типізованого ідеального міста вніс Шарль – Едуар Жаннере (Ле Корбюзьє). Ідеї Ле Корбюзьє не можливо назвати абсолютно оригінальними, вони значною мірою запозичені з різних джерел. Наприклад, у Адольфа Лооса, який працював з соціальним житлом у Відні – поселення Хайберг, 1920 р., котрому також належить ідея „просторового плану”, засвоєна пуристами, яка поєднувала правильність платонівського об’єму зі зручностями вільного внутрішнього простору. Вперше це було реалізовано в проекті А. Лооса вілли на острові Лідо в Венеції (1923). Цей проект став протоформою пуристської вілли в Гарше Ле Корбюзьє. Крім того, Ле Корбюзьє надихнувся теоріями нового міста Тоні Гарніє, з яким зустрічався у Леоні у 1908 році, а також нової радянської архітектури, зокрема Леонідова, Мельнікова, Ель Лісіцького. Безумовно, що послідовне знищення естетичної складової архітектури не було метою архітекторів – професіоналів, не дивлячись на те до якої безмежності сягала радикальність їх поглядів. Але теорія чистоти форм та утилітарності була дуже зручною для комерсантів. Становлення творчої індивідуальності трьох китів типізації архітектури відбувалось у майстерні берлінської контори АЕГ під керівництвом Петера Бернса. Ідеологічним кредо, що об’єднувало цих майстрів архітектури було протиставлення житлового чарунку житловому будинку. Архітектори прагнули втілити мрію про архітектуру, здатну покращити умови життя народу, звести будинки, які при мінімальній вартості дозволили би раціонально організувати побут та забезпечити необхідний людині рівень комфорту і гігієнічних умов. Самоствердження „інтернаціональної архітектури” відбулось у 1928 році будівництвом району Вайсенхоф у Штудгарті. До містобудівної схеми Міс Ван дер Роя прив’язували свої об’єкти Ле Корбюзьє, Гропіус, Пельциг, Таут, Шарун [1]. Започаткування стало виставкою майбутньої техніки будівництва: різні матеріали заступили білі потиньковані стіни з горизонтальними вікнами, а плоскі дахи, відсутність деталей обумовили взаємну подібність окремих об’єктів. З метою забезпечення максимально вигідних умов інсоляції і провітрюваності, а разом з тим – щоби висловити ідею рівноцінності всіх житлових квартир, Гропіус розробляє ідею „стрічної забудови”, при якій стандартні корпуси споруд розміщаються паралельними рядами. У 1927-28 роках він застосовує цей прийом у селищі Даммешток поблизу Карсруе, а у 1929 році – у великому житловому комплексі Сіменштадт у передмісті Берліну. У Сіменштадті Гропіус та очолюваний ним колектив архітекторів створив прообраз невеликих економічних квартир, що у багато чому визначили основні напрямки масового житлового будівництва у наступні десятиріччя. Як кожне явище, що розгортається під впливом системи об’єктивних факторів, позитивні здобутки затьмарювались негативними явищами. Створення краси за

допомогою техніки, яку Ле Корбюзьє назвав „основою нового ліризму”, навело його на питання: „Які критерії мистецтва, виникають внаслідок роботи машини?” І сам собі відповідав: ”Ніяких” [2]. Сукупність принципів класичної оцінки архітектурного твору виявлялась непридатною. Її замінюють визначення „правдивість” і „чистота”. Не правильність і раціональність, а, як пише Якуб Вуек: „метафізичні, що витікають з популярних естетичних асоціацій, поняття становляться показниками цінності... визначення Вітрувія „архітектура це користь, міцність і краса”, - стає занадто довгим [1]. Сутність проблеми полягала у „бути” чи „не бути” для цих трьох слів. Прагнення до заміни великої естетичної теорії минулого великою естетичною утопією майбутнього підказало відмову одного з них – краси. Гропіус говорив: „Архітектура – це техніка і функція”, Ханнер Майер: „Архітектура вже не являється більше мистецтвом будувати; будівництво стало наукою, а архітектура – наукою будувати”. Приведені висловлювання двох директорів Баухаузу говорять про прагнення заміни слів „красота” і мистецтво” та користь „техніка” і „наука”, з відповідними наслідками для розстановки пріоритетів професійної діяльності. Можна стверджувати, що утопічний характер Афінської хартії, який не враховував політичних та економічних факторів, став причиною занепаду ідеології СІАМ після другої світової війни. Війна надала можливість широкого втілення практики типового проектування! По руїнам війни пройшли нові червоні лінії кубістської типової забудови. Сформульована у Афінській хартії ідея функціонального міста з „кубічною” забудовою починає тріумфальний рух по Європі. Контраст між старими збереженими або відновленими міськими структурами і новим будівництвом обумовив кризу модерністських ідей. Все частіше у свідомості людей місто і житловий район не пов'язуються у єдине ціле, починають означати щось інакше. Як зазначає К. Фремpton: ”Сучасна архітектура, яка прагнула взяти участь у вивільненні людини створення нового життєвого середовища, перетворилась у гігантське підприємство по її знищенню.” Масова архітектура цього періоду стає „астральною пустинною” безнадійним фоном для окремих досягнень архітектурної думки ... розходження у розвитку архітектури і містобудування призвело до ситуації, у якій можливість обміну ідеями між першим і другим, що існувала протягом значного часу, раптом стала вкрай обмеженою. Підкоряючись економіці споживання, що розвивається, місто втратило можливість зберегти свою цілісність [3].”

Килимова забудова поклала край традиційному розвитку забудови міст, Не дивлячись на те, що підходи комплексного проектування на підставах сітчастих структур та з врахуванням просторових композицій довели свою життєздатність для довгострокової перспективи розвитку міста. Наприклад,

план реконструкції Барселони на основі планувальної сітки у 22 квартали глибиною, що розміщались вздовж морського узбережжя і перетиналась двома діагональними проспектами, іспанця Ідельфонсо Серда (ввів у професійний обіг термін „урбанізація”), який він розробив у 1859 році був настільки зручним, що реалізувався протягом 50 років – майже вдвічі швидше запланованого терміну. Місто заповнило цю сітку до кінця століття. У праці „загальна теорія урбанізації” І. Серда надає перевагу організації пішохідного руху, а також використанню парової тяги у якості головного транспортного засобу. Для І. Серда, який вважав правильне рішення транспортної проблеми відправною крапкою будь-якої науково організованої структури, виявилось цілком реальним поєднання традиційної сітчастої структури з новими лінійними схемами організації транспортного руху. Напрямки архітектурної діяльності, спрямованої на досягнення архітектурно-планувальної та просторової композиційності не зникають: плани комплексної реконструкції центру Москви, зокрема забудова Нового Арбату (проспект Калініна); план реконструкції Берліну, площа Свободи (у минулому – Дзержинського) у Харкові, архітектурний ансамбль вулиці Хрещатик у Києві, план забудови Єревану, ансамбль набережної Дунаю в Будапешті. Далеко не всі з них отримали таку вдалу реалізацію, як ансамбль вулиці Хрещатик, але ще на початковій стадії формування проектного рішення вони призначались як презентація архітектури 20 століття. Для країн капіталістичного світу знаковим об'єктом став проект архітектурного ансамблю Рокфеллер – центру у Нью-Йорку.

Ознакою нових мікрорайонів у країнах соціалістичного табору стали будинки з так званим „малометражним” плануванням квартир, висотою поверху 2,5 метра, 4-5 поверхові, з нетинькованими зовнішніми стінами, суміщеною покрівлею. Будівельну індустрію спрямовано на різке зростання темпів будівництва і введення житла в експлуатацію. З 1955 по 1959 роки темпи будівництва житла збільшились у 2,5 рази, з 36 млн. м² до 80 млн. м² житла на рік. Будівництво за індивідуальними проектами набуває ознак винятковості. Припинена звична для попереднього періоду практика периметральної забудови кварталів з закритим простором внутрішнього двору. Примітивність об'ємно-просторової структури крупнопанельних і цегляних п'ятиповерхівок, відсутність яскраво виділених „головних”, „бокових” і „дворових фасадів”, перехід від регулярного до так званого „вільного” планування мікрорайонів призвели до безвиразності, візуального дискомфорту, зазначає Г.О. Осиченко [4]. Хоча замовником на створення дешевого масового житла виступали офіційні установи (доречно пригадати постанови „Про усунення надлишків у проектуванні і будівництві”, „економну економіку” та

заборону застосування вартісних матеріалів на об'єктах рядового будівництва), моральна відповідальність за деградацію нової міської забудови та міського новоутвореного середовища була покладена на рядових виконавців соціального замовлення – архітекторів. Поступове впровадження нової номенклатури, покращення ТЕ показників, застосування 9-ти поверхових будинків, зміна методики проектування, введення блок-секцій, що стали головним об'єктом типізації, певним чином покращили ситуацію. До номенклатури серії вводились рядові, кутові (під прямим кутом), поворотні (під непрямым кутом) блок-секції. Це робили можливим формувати забудову спорудами різної конфігурації та довжини. На середину 70-х обсяги крупно панельного будівництва (КПБ) складала вже 50% від загальних. В окремих містах обсяги КПБ досягали 70-90%. Всього у СРСР функціонувало понад 400 комбінатів КПБ, продукція яких заповнювала величезні вільні приміські території, створювали райони-спальні. Характерна для 70х років минулого століття концепція формування планувальної структури міста наводиться В.Павліченко в обґрунтуванні архітектурно-планувального рішення генерального плану міста Тольятті: "Прийнята планувальна структура надає широкі можливості для створення виразних архітектурно-просторових композицій (*свідоме перебільшення: бажане видається за дійсне – авт.*) Система провідних ансамблів міста по головній повздовжній композиційній осі і спів підлеглим їй осям, орієнтованим на акваторію. Геометризм планувальної структури м. Тольятті, панування у ній прямого кута поставили вимогу створення „кутів характерності”, але й застосування у широкому масштабі мальовничих форм блокування житлових будинків. Для досягнення більшої цілісності композиції міста і його синтезу з ландшафтом архітектури використали систему модульної координації [5]." У тексті наводяться габарити модульної сітки міста: 10x10 км: головні комунікаційні зв'язки; 5x5 км – автомобільний комплекс і житлова зона першої черги будівництва; структурні елементи житлової зони – планувальні райони, що складаються з житлових районів визначались модулем 2x2, далі сітка транспортних зупинок 1x1 км, нарешті „умовний квартал” 500x500 метрів. Зрозуміло: подібна габаритність виключає створення комфортного міського середовища. що підтвердилось практикою забудови цього міста - одного з найбільш невиразних і відштовхуючих просторових містоутворень минулого століття. До безумовних здобутків 20 століття належить лібералізація системи розподілу житла в містах, розробка системи будівельних норм і правил, що гарантують надійне (з точки зору будівельних технологій) і гігієнічне (дотримання санітарних норм) будівництва у всіх відомих галузях масового будівництва і архітектури. Здобутки досягались шляхами здешевлення матеріалів, мінімізації техніко-економічних показників планувальних рішень,

скорочення темпів будівництва. Досягнення „економічного ефекту ” при проектуванні і будівництві відбилися на якості проектних рішень і виконання будівельних робіт.

Двадцяте століття відкрило нову еру у розвитку архітектури: міські території стали забудовуватись новим типом споруд – дешевими маловиразними житловими багатоквартирними будинками. Уніфікація, типізація, мінімізація параметрів пришвидшують та зменшують вартість проектування та будівництва; урівнюють, нівелюють масову свідомість та положення людини у суспільстві (у дусі розвитку теорій позакласового суспільства). Таким чином еволюція просторового розвитку міських архітектурних ансамблів та комплексів була перервана соціальними революціями, що відбулись на початку 20 століття. Це призвело до суттєвої зміни якісних характеристик міської забудови, втрати значення архітектури як просторового мистецтва.

Література

1. Вуек Я. Мифы и утопии архитектуры XX века: Пер. с польского канд. техн. наук Предтеченского М.В., под редакцией канд. философских наук Глазычева В.Л. – М.: Стройиздат, 1990. – 286с.
2. Ле Корбюзье. Архитектура XX века: Пер. с фран. В.Н.Зайцева, В.В.Фрязинова Под редакцией Топуридзе. – М.: Прогресс. 1977, 301с.
3. Фремpton К. Современная архитектура: критический взгляд на историю развития: Пер. с англ. Дубченко Е.А.; под ред. Хайта В.Л. – М.: Стройиздат, 1990. - 535 с.
4. Осиченко Г.О. Методичні основи реконструкції композиційних структур історичних міст (на прикладі міст Центральної України). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. 18.00.01 –Х.: 2006.
5. Зодчество 1(20) // Сборник Союза архитекторов СССР., гл. ред. Яралова Ю. –М.: Стройиздат, 1975 – 231с.
6. Коротун І.В. Принципи архітектурно – планувальної організації ансамблевої забудови. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд.. арх.. К.: 2006.

Аннотация

В статье рассматриваются предпосылки и факторы, оказавшие решающее воздействие на развитие архитектуры XX столетия.

Ключевые слова: массовая архитектура, пространство, типизация.

Abstract

Main factors and conditions determined development of the architecture in the XX century are discussed in this article.

Key words: mass architecture, space, and typing.